

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CURRENT ISSUES IN PROTECTING THE RIGHTS OF CONVICTS IN TIMES OF MARTIAL LAW

Кутєпов М.Ю., к.ю.н.,

науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса

Стаття є дослідженням актуальних проблем захисту прав засуджених в умовах воєнного стану. В контексті загострення бойових дій на території України, а також окупації значних територій, правовий захист осіб, які були засуджені, стає надзвичайно важливою проблемою. Так, зокрема, у статті аналізуються ключові аспекти цієї проблеми, включаючи умови утримання, медичний облік і проблеми переведення засуджених до місць відбування покарань. Крім того, досліджується проблема доведення засуджених до місць відбування покарань, яка може бути особливо складною в умовах воєнного конфлікту, коли існують обмеження на переміщення осіб та матеріальних ресурсів. Стаття також наголошує на важливості забезпечення засуджених адекватними умовами утримання, зокрема щодо життєвих умов, безпеки та санітарії. Досягнення цих стандартів є обов'язком держави відповідно до міжнародного права.

Встановлено, що повномасштабна збройна агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року не лише поглибила існуючі проблеми у кримінально-виконавчій системі, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, а й обумовила виникнення нових, раніше не існуючих проблем в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

У статті також висвітлюється важливість і необхідність систематичного моніторингу та дотримання прав засуджених в умовах воєнного стану, а також розвитку механізмів нагляду і контролю. Встановлено, що в умовах воєнного стану в Україні очевидною є необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцях, поблизу до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості. Постійний нагляд і дотримання міжнародних стандартів можуть сприяти покращенню ситуації щодо захисту прав засуджених у воєнних умовах і забезпечити додержання принципів правової держави та гуманітарного права. Ця стаття має на меті підкреслити важливість захисту прав засуджених під час воєнного стану та сприяти подальшому обговоренню цієї актуальної проблеми в контексті міжнародного права і прав людини.

Ключові слова: воєнний стан, окупація, повномасштабна збройна агресія, захист прав засуджених, пенітенціарна установа.

This article is a study of the current issues related to the protection of the rights of prisoners in conditions of a state of war. In the context of the intensification of hostilities in Ukraine and the occupation of significant territories, the legal protection of convicted individuals becomes an extremely important issue. The article specifically analyzes key aspects of this problem, including conditions of detention, medical records, and issues related to the transfer of convicts to places of punishment. Additionally, it explores the challenge of transporting convicts to places of punishment, which can be particularly complex in the context of armed conflict, where there are restrictions on the movement of individuals and material resources. The article also emphasizes the importance of ensuring that prisoners are provided with adequate conditions of detention, including living conditions, safety, and sanitation. Achieving these standards is a state obligation in accordance with international law.

It is established that the full-scale armed aggression by Russia, which began on February 24, 2022, has not only deepened existing problems in the criminal-executive system observed in punishment institutions in the relatively safe regions of Ukraine but has also led to the emergence of new issues in punishment institutions in temporarily occupied territories and areas within the combat zone.

The article also highlights the importance and necessity of systematic monitoring and adherence to the rights of convicts in times of war, as well as the development of oversight and control mechanisms. In the conditions of a state of war in Ukraine, it is evident that there is a need to improve the procedure for the effective and prompt evacuation of convicts from punishment institutions located in areas close to combat zones to punishment institutions with the appropriate detention regime in safe locations. Continuous oversight and compliance with international standards can contribute to improving the situation regarding the protection of prisoners' rights in wartime and ensure the adherence to the principles of the rule of law and humanitarian law. This article aims to underline the importance of protecting the rights of convicts during a state of war and promote further discussion of this relevant issue in the context of international law and human rights.

Key words: state of war, occupation, full-scale armed aggression, protection of prisoners' rights, penitentiary institution.

Актуальність проблеми дослідження. Україна, яка стикається зі складними викликами внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ проти України, стала свідком виникнення численних правових та правозахисних проблем, пов'язаних із захистом прав засуджених осіб в умовах воєнного стану. Війна, що триває з 2014 року, породжує низку унікальних викликів для системи правосуддя та гарантій прав людини в Україні. Ця проблематика стає актуальною не лише на національному рівні, але й в контексті міжнародних зобов'язань та стандартів правової демократії.

Актуальність дослідження полягає в тому, що ситуація в Україні ставить питання захисту прав засуджених у воєнний період в центр уваги як національних, так і міжнародних громадських та правозахисних організацій. Викликами, які стоять перед системою юстиції та правозахисними механізмами України, є, зокрема, забезпечення справедливого судового процесу для засуджених осіб, які перебувають у зоні воєнних дій, забезпечення безпеки

адвокатів та правозахисників, а також дотримання стандартів міжнародного гуманітарного права в умовах конфлікту.

В контексті загострення ситуації в Україні, це дослідження набуває особливого значення для розвитку правової системи країни та гармонізації її з міжнародними стандартами прав людини. Практичні висновки цього дослідження можуть послужити основою для удосконалення законодавства, політики та практики щодо захисту прав засуджених в умовах воєнного стану та відігравати ключову роль у забезпеченні правової справедливості та захисту гідності кожної людини в цих надзвичайно важливих обставинах.

Згадана актуальність теми обумовлює необхідність глибокого та всеосяжного наукового дослідження проблем захисту прав засуджених в умовах воєнного стану, і саме ця мета стоїть перед нашим дослідженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою до написання даної статті послужили

праці вітчизняних вчених в області пенітенціарного права: Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Б. М. Головікіна, В. К. Гришука, І. М. Даншина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. Г. Колба, І. О. Колба, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, В. А. Меркулової, І. І. Митрофанова, М. І. Мичка, Є. С. Назимка, М. В. Руденка, М. В. Романова, Р. М. Підви́соцького, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, О. Т. Устюжанінової, О. О. Шкути, І. С. Яковець та ін.

Мета дослідження – проаналізувати актуальні проблеми захисту прав засуджених в умовах воєнного стану.

Об’єкт дослідження – воєнний стан в Україні

Предмет дослідження – права засуджених в умовах воєнного стану

Виклад основного матеріалу. Із 24 лютого 2022 року внаслідок збройної агресії росії на всій території України було введено воєнний стан. Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності» [10]. 19 березня 2022 року Верховною Радою України було затверджено Постанову, яка визначає тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, яка діє з моменту введення воєнного стану (охоплює період воєнного часу і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій) [12].

Фактично цей нормативно-правовий акт надав можливість створювати на території виправних колоній мінімального та середнього рівнів безпеки дільниці для тримання осіб, засуджених до обмеження волі. Наскільки ми розуміємо, це викликано проблемою нестачі місць для тримання зазначеної категорії в’язнів, оскільки останніми роками керівництво Мін’юсту продовжило недолугу політику попередніх керівників цього Міністерства, спрямовану на тотальне закриття виправних центрів [2].

Постановою КМУ від 19 березня 2022 р. № 320 «Деякі питання тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України» було запроваджено концепт «універсальності» для установ виконання покарань та СІЗО. Зокрема, в КВК (далі – КВК України) було закріплено, що в разі необхідності в межах однієї виправної колонії можуть створюватися сектори з різними рівнями безпеки. Також у виправних колоніях можуть створюватися сектори для тримання осіб, узятих під варту, за умови забезпечення ізоляції від засуджених, які тримаються у цій установі [1].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 1 КВК України визначення правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов’язків є одним із завдань кримінально-виконавчого законодавства України. Згідно з ч. 1 ст. 7 КВК України держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку [7]. Таким чином, держава зобов’язується забезпечувати їх правовий захист і безпеку особи нарівні з іншими громадянами та особами, що перебувають під юрисдикцією держави. Правовий статус засуджених – це заснована на загальному статусі громадян держави і закріплена в нормативних актах різних галузей права сукупність їхніх обов’язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання [3, с. 139]. При цьому З. В. Зараджук, акцентує увагу на тому, що правовий статус засудженого – категорія соціальна, історично мінлива, і його зміст змінюється зі змінною рівня розвитку цивілізації, державного устрою, рівня злочинності,

на нього впливає наявність у суспільстві засобів боротьби з нею [5, с. 7].

Повномасштабна збройна агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року не лише поглибила існуючі проблеми у кримінально-виконавчій системі, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, а й обумовила виникнення нових, раніше не існуючих проблем в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій. Серед проблем, які виникли й існують у регіонах, які є відносно безпечними, називають: порушення прав засуджених та ув’язнених; катування, насильство та залякування; незабезпечення безпеки засуджених, ув’язнених та персоналу (несвоєчасна, неповна та неналежна евакуація, неналежне фінансування, відсутність інформаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та ув’язнених, залишення персоналу та ув’язнених в небезпеці, неналежний стан установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув’язнені); несвоєчасне, неповне звільнення засуджених та ув’язнених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених та ув’язнених таких можливостей [11].

До проблем, які виникли й існують на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій, належать: порушення прав засуджених та ув’язнених; катування, насильство та залякування; переміщення ув’язнених в невідомі місця та напрямки; надання громадянства держави-агресора без наявності вільного волевиявлення ув’язнених; звільнення окремих ув’язнених від відбування покарання або з-під варті; зміни вироків та інших процесуальних правових підстав перебування ув’язнених в установах; використання ув’язнених як робітничої сили, військових та «живого щиту»; використання інфраструктури установ виконання покарань для розміщення особового складу військових, техніки, військового обладнання та боєприпасів.

Незважаючи на норми міжнародного гуманітарного права, російські окупанти грубо порушили низку основоположних прав засуджених, які також проголошені в основоположних документах у сфері захисту прав людини та поведіння із засудженими. Зокрема, виправні заклади Херсонщини, лишилися без фінансування на утримання засуджених. Також під час штурму на березні 2022 р. Херсонського СІЗО вбили щонайменше одного утримуваного [9]. Більш того, російські військові вирішили самостійно контролювати засуджених, які знаходилися в установах виконання покарань, супроводжуючи це насильством та вбивствами [8]. До того ж здоров’я засуджених тримали разом із хворими, а тих які не поміщаються, вивозять у Сімферополь, у Крим, частину в Росію [4]. Відомі випадки, що засуджених Дар’ївської виправної колонії №10 (Херсонська обл.), російські військові перемістили їх у 90 колонію м. Херсона та примусили копати траншеї, не згодним прострілюють ноги [13], що є грубим порушенням норм міжнародного права. Крім того близько двох тисяч засуджених в Україні, які опинилися в окупації, примушували отримати громадянство РФ і пропонували вийти на «свободу» за умови вступу до армії Російської Федерації.

На сьогодні є актуальна потреба у доопрацюванні механізму евакуації осіб, які утримуються в пенітенціарних установах, зокрема:

– вдосконаленні нормативно-правового регулювання цього процесу, з урахуванням можливості прийняття термінових рішень про евакуацію;

– розробці реальних евакуаційних заходів з урахуванням різних можливих сценаріїв розвитку подій в державі та наявних сил і засобів для цього, з подальшим їх від-

працюванням та злагодженням між різними державними інституціями, залученими до цього процесу;

– встановленні відповідних бюджетних призначень для проведення заходів з евакуації засуджених та осіб, взятих під варту, передбачивши, зокрема, кошти для харчування та медичного забезпечення цих осіб в процесі евакуації та під час перебування в установі, до якої здійснюється переміщення;

– розробці механізму термінового збільшення фінансування УВП, до яких здійснюється евакуація в'язнів;

– проведенні навчання з персоналом СІЗО та УВП з питань можливої евакуації, з одночасним напрацюванням необхідних навичок щодо злагодженої та чіткої взаємодії, що унеможливають при цьому порушення прав людини;

– розробці матеріалів для пенітенціарного персоналу із роз'ясненням їх дій у разі можливої окупації (загрози окупації) території, на якій розташоване СІЗО та УВП, з огляду на міжнародні стандарти та вимоги міжнародного гуманітарного права;

– розробці алгоритму дій у випадку загрози артилерійських та ракетних обстрілів установ з метою збереження життя та здоров'я в'язнів та працівників СІЗО і УВП;

– проведенні інвентаризації укриттів в установах ДКВС України.

Тому, в умовах воєнного стану в Україні очевидною є необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії [6].

Формами забезпечення права засудженого на особисту безпеку за умови введення в державі воєнного стану є:

– нормативно-правове регулювання особистої безпеки засудженого;

– нормативне закріплення критеріїв особистої безпеки засудженого адміністрацією установи виконання покарань;

– переведення засудженого у більш безпечні приміщення колонії;

– вжиття заходів щодо усунення небезпеки;

– вирішення питання про подальше місце відбування покарання засудженим та інше [14].

Отже, враховуючи актуальність питання забезпечення безпеки засудженого в місцях несвободи України, ми можемо визначити такі основні шляхи вирішення наявних проблем у даній сфері:

1. Унормування задекларованого ст. 105 КВК України режиму особливих умов у колоніях до сучасних умов, які склалися під час воєнного стану та окупації частини УВП;

2. Повна фіксація та відповідне процесуальне реагування на виявлені порушення прав людини та громадянина, що сталися під час відбування кримінальних покарань в УВП;

3. Прийняття відповідного НПА регулюючого механізму проведення евакуації УВП перед можливою їх окупацією та під час воєнного стану;

4. Забезпечення відповідного належного фінансування пенітенціарної системи України;

5. Відповідна адміністративно-інформаційна підтримка засуджених та ув'язнених та персоналу УВП;

6. Створення ефективного механізму евакуації засуджених та персоналу УВП на підконтрольну територію України [11].

Висновки. Отже, щодо проблем захисту прав засуджених в умовах воєнного стану в Україні слід зазначити, що ця тема є надзвичайно важливою і потребує подальшого глибокого наукового дослідження. Виклики, які виникають у контексті воєнного конфлікту, стосуються гарантування справедливості, правової безпеки, і дотримання міжнародних стандартів прав людини. Наукові результати можуть служити підґрунтям для подальших реформ та покращень у правовій системі України, сприяючи захисту прав засуджених в умовах військового конфлікту та забезпеченню правової справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний звіт «Невидимі жертви війни: люди в місцях несвободи». Київ. 2023. 122 с.
2. Аналітичний звіт за результатами моніторингу стану дотримання прав осіб, які утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. Київ. 2022. 62 с.
3. Гуцуляк М. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 138–142.
4. Загратовані двічі: українські СІЗО та колонії в окупації. *DW*. 31 жовтня 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/zagratovani-dvici-sovidbuvaetsa-v-ukrainskih-vaznicah-vokupacii/a-63606724> (дата звернення 28.10.2023).
5. Зарадюк З. В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації / Волинський національний університет імені Лесі Українки, юридичний факультет, кафедра кримінального права і процесу. Луцьк, 2022. 32 с.
6. Кернякевич-Танасійчук Ю. Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України. *International journal «Law & Society»*. 2022. С. 79–84.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 28.10.2023).
8. Мін'юст звітує про успішну евакуацію колоній, але правозахисники кажуть про «трагічну» ситуацію в окупованих установах. *Zmina*. 17 травня 2022. URL: <https://zmina.info/news/minyust-na-tli-krytyky-pravozahysnykiv-zvituvav-prouspishnu-evakuaciyu-desyat-ustanov-vukopannya-rokaran/> (дата звернення 28.10.2023).
9. Окупація Херсонщини: Що відбувається в системі виконання покарань. *Kavun City*. 16 травня 2022. URL: <https://kavun.city/articles/212740/okupacija-hersonschini-schovidbuvaetsya-v-sistemi-vikonannya-rokaran> (дата звернення 28.10.2023).
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 27.10.2023).
11. Романов М. Установи виконання покарань під час війни. *Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 10 серпня 2022. URL: <https://khp.org/1608811011> (дата звернення 28.10.2023).
12. Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року №220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.10.2023).
13. У Херсоні військові РФ примушують засуджених копати траншеї. *Суспільне*. 19 травня 2022. URL: <https://suspilne.media/241036-uhersoni-vijskovi-uf-primusujut-zasudzenihkopati-transei/> (дата звернення 28.10.2023).
14. Шкута О. О. Проблема безпеки засуджених в місцях несвободи Міністерства юстиції України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2020 № 2 С. 146–151.